

หมากกรุก

● แปลก สือปรกรรมพิเศษ

(ต่อจากฉบับก่อน)

ข้อสำคัญอีกประการหนึ่ง เมื่อเบ๊ซันไปสูดกระตาดกลายเป็นควีน (Queening) นั้นในสมัยเดิมก็เดินแบบเบ๊ซันของเรา แต่ในปัจจุบันมีอำนาจยิ่ง อย่งไรก็ตามมีเงื่อนไขให้ผู้เล่นเลือกเป็นควีนอื่น ๆ เช่นเรือ ม้า ก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นควีนเสมอไป

หมากกรุกจีน

ชาวจีน อธิบายว่า หมากกรุก เกิดขึ้นในประเทศของเขา ก่อน มีเรื่องเล่าว่า เล่าปี่ ให้อันตินยกทัพไปที่แคว้นเซินสีหรือเซียมไซ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ อันตินทำการมีชัยรุกรบเข้าไปในแดนข้าศึกได้บ้างแล้ว ครั้นถึงฤดูหนาวมีหิมะตก ทั้งสองฝ่ายก็พักรบและเข้าทำบางทหารไม่มีอะไรทำ ประกอบกับไม่ได้เห็นหน้าค่าตาลูกเมียมานานแล้ว ต่างก็คิดถึงบ้าน จึงรบเร้าให้เลิกทัพกลับกันเสียที่ อันตินเป็นคนเจ้าปัญญา จึงคิดการเล่นหมากกรุกขึ้นให้ทหารเล่นแก้เหงา ปรากฏว่าเป็นที่เพลิดเพลินเจริญใจ จนลืมลูกเมียและบ้านช่องไปคาม ๆ กัน ครั้นสิ้นฤดู "น้ำค้าง" ตก อันตินก็รบรุกใหม่และได้ชัยชนะโดยเด็ดขาด เล่าปี่ได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าอันเต้หรือที่เร

เรียกว่าอันโกโจ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ซัน (ก่อนเรื่องสามก๊ก) เรื่องนี้ถ่ายทอดมาจากที่ฝรั่งเล่าไว้ ศักดิ์ครั้งที่ว่านี้อาจเป็นสงครามระหว่าง ห้างฮี้ ซึ่งคงตัวเป็นฉกป่าอ่องกับอันโกโจก็ได้ เพราะกระตาดหมากกรุกของจีนแบ่งออกเป็นสองตอน ๆ หนึ่งเรียกว่า ฉือโท (โท ว่าแม่น้ำ) อีกตอนหนึ่งเรียก ก่าออัน (ก่า ว่าเขต)

เมื่อเทียบประวัติศาสตร์แล้วการยุทธ ระหว่างอันโกโจกับฉกป่าอ่องตกในประมาณ พ.ศ. 700 นับว่ายังใหม่นัก ผู้สงครามระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ไม่ได้ อีกประการหนึ่งในเรื่อง ไช่ซัน ฉบับภาษาไทยซึ่งมีเรื่องอันโกโจและฉือป่าอ่อง ได้กล่าวถึงการเล่นหมากกรุกไว้ก่อนสมัยอันตินอีกตั้งนาน โดยมีเรื่องว่า อีหยิน ซึ่งเป็นหลานเธอของ เงินเจียวอ่องแห่งแคว้นจิน ถูกข้าศึกจับตัวได้ในระหว่างเป็นเชลยก็ว่าได้เล่นหมากกรุกกันอยู่แล้ว มีความว่า "สองขุนเขี่ยนจึงชวน ลีปุกอวย เล่นหมากกรุกพนัน ลีปุกอวยแพ้สามกระตาด อีหยินนั่งอยู่ ณ ที่นั้น กองขุนเขี่ยนจึงถามอีหยินว่าท่านเข้าใจเล่นหมากกรุกอยู่หรือ อีหยินจึงว่า

เมืองข้าพเจ้าเล่นชุกชุม ข้าพเจ้าก็เล่นได้บ้าง กองขุนเขียน ก็ให้อิทธิพลกับลู่คยู่ ๆ ก็แพ้อีกสามกระดาน” อิทธิพลนี้ต่อมาได้เป็นอ่องแห่งแคว้นจีน ครั้นถึงชั้นโอรส เมื่อสืบราชสมบัติแทนก็ปราบแคว้นอื่น ๆ ใต้ราบคาบ สถาปนาตนเองเป็น จินซื่อองค์ หรือปฐมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์จิน ผู้ให้สร้างกำแพงยักษ์และเผาตำรับตำราเกวลงเสียมากต่อยมาก ครั้นราชวงศ์จินสิ้นอำนาจแล้วราชวงศ์ซันจึงเป็นใหญ่แทน ฉะนั้นกำเนิดหมากรุกจีนจึงสืบสนอยู่ ถือเป็นเพียงเกร็ดพงศาวดาร ซึ่งเขียนชนในชั้นหลังถึงนานแล้วซัดทอดว่าซันสินเป็นต้นคิด

(คำว่า กระดาน หมายถึงแพชนะหรือเสมอกันคราวหนึ่ง ในปัจจุบันวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยเรียกว่า เกม หักศัพท์อังกฤษ)

จีนเรียกหมากรุกว่า กี้ (ตามสำเนียงฮกเกี้ยน) เป็นการเล่นระหว่างสองฝ่าย แต่ละข้างมี ก้อนหรือเจ้าเมือง เป็นประธาน ฟังดูข้างคล้ายขนของเราเต็มประดา (ก้อนหรือ กิ่ง เคยเทียบศัพท์อังกฤษว่าทรงกับ คยู่ค) มีขู (ที่ปรึกษา) ทหารราบข้างละ 5 ฝ่ายหนึ่งเรียก จู้ค ส่วนอีกฝ่ายเรียก เบ็ง มี กี้ (รถ - ตัวหนึ่งสี่เป็นคนละอย่างกับที่หมายถึงชื่อการเล่น) เบ้ (ม้า) 2, เชี่ยว ช้าง 2 กับ แพ้ คือปืนใหญ่หรือลูกระเบิด 2 รวมข้างละ 16 ตัวเหมือนของชาติอื่น ๆ

เมื่อพิเคราะห์ชื่อตัวหมากก็จับพิรุณได้ เพราะหมากรุกเป็นยุทธกีฬา แต่กองทัพจีนไม่ปรากฏว่าเคยใช้ข้างดังปรากฏในเรื่องสามก๊ก เมื่อขงเบ้งมาปราบเบ้งเฮ็กเบ้งฮิวทหารจีนเห็น ช้างศึกเข้า ก็ตกใจกลัว เพราะไม่รู้ว่าเป็นสัตว์อะไร อีกประการหนึ่งคำ เชี่ยว ที่แปลว่าช้างนั้น ใน

ภาษาถิ่นอื่นเรียก เสี่ยว เจียง และ เจียง ซึ่งนักนิรุกติศาสตร์ว่าไปจากคำ ช้าง ของเราเอง ที่น่าสังเกตคือจีนลดทหารราบจาก 8 เหลือ 5 เพิ่มที่ปรึกษาจาก 1 เป็น 2 แล้วเติม แพ้ เข้ามา 2 ตัว ในประการหลังนี้ให้เข้ากับกระบวนทัพ เพราะจีนเป็นกัณฑ์คิดทำลู่ประทัดและใช้ในการศึกมานานแล้ว

วิธีเล่นแตกต่างจากของชาติอื่นหลายประการ เช่น มีเขตวาง ซึ่งกันและขูต้องอยู่ในวงล้อมนี้ออกนอกเขตไม่ได้ ระหว่างแดนต่อแดนมีแม่น้ำขวางกัน ซึ่งเชียว ซ้ำไม่ได้ มีหน้าทำรับศึกอยู่ในแดนเท่านั้น ทั้งการวางตัวหมากแทนที่จะวางลงในตาเหมือนของชาติอื่น ๆ กลับตั้งอยู่บนเส้นอีกด้วย

ในเรื่อง พงศาวดารจีนกล่าว ถึงการเล่น หมากรุกไว้มาก เช่น ในเรื่อง ซิเต็งซัน ซึ่งเป็นเรื่องสมัยราชวงศ์ถัง กล่าวถึงการรบแบบใช้อาวุธวิเศษว่า “เอี้ยหวม เอาหมากรุกวิเศษ (กิมกี้) ขว้างขึ้นบนอากาศ บัดเดาลเป็นแสงสว่างเข้าได้ทันนางชวนลิวยว ๆ ก็เอากระดานหมากรุกวิเศษขึ้นรับ..... เอี้ยหวมเห็นดังนั้นก็โกรธ เอาหมากรุกขว้างไปทั้ง 36 ตัว นางชวนลิวยวก็เอากระดานรับไว้ได้สิ้น” ทำไม่จึงเกินมา 4 ตัว หรือว่าในครั้งนั้นจะยังคงมีทหารราบข้างละ 8 แล้วเพิ่มลูกระเบิดเข้ามาข้างละ 2 ก็เป็น 36 ในเรื่องอื่น ๆ ก็ปรากฏว่าข่องเค้หลายองค์โปรดทรงหมากรุก และโดยมากกับชั้นที่ ตูจินจะถือว่าหมากรุกเป็นราชกีฬาอยู่เหมือนกัน

หมากรุกหมา

ส่วยโย ซึ่งเป็นนามปากกาของ เสอร์ ยอร์ช สกอตต์ ชาวอังกฤษ (พ.ศ. 2349 - 2478) ผู้เคยรับราชการอยู่ใน

แคว้นฉานเป็นเวลานานและเคยเป็นอุปทูตอยู่ในกรุงเทพฯ ครั้งหนึ่งด้วย เขียนเล่าว่ามีชาวพม่าคนหนึ่งบอกท่านว่า นางพญาเตลองค์หนึ่งในสมัยกัศัตบรพ พิศวาสใน สวามี แต่สวามีของนางพิศมัยสงครามมากกว่า เพื่อที่จะให้ พ้นจากการถูกสังหาร และเพื่อให้ ได้อยู่ ใกล้ชิดกัน ทุกเมื่อ เชื้อวัน นางจึงคิดหมากรุกขึ้นเพื่อผูกมัดสวามี ฟังคล้าย เรื่องนางมดโขที่เล่ามาแล้ว หากกลับตัวละครสถานที่เสีย เท่านั้น แต่ที่ชาวพม่าเล่ากันเป็นส่วนมากนั้นว่าเขารับการ เล่นหมากรุกมาจากมัธยมประเทศ

ตัวหมากรุกของพม่าเรียกกันว่า min แปลว่าพระเจ้า แผ่นดิน (เทียบชื่อกษัตริย์พม่า เช่น มินคอนมิน ปดุงมิน) Sikke แปลว่าปลัดทัพ (ฟังคล้าย จักกาย ซึ่งเป็นภาษา เกลอ แปลว่าแม่ทัพ) Yitta แปลว่ารถศึก (อาจเพี้ยน จาก รถ ก็ได้) Sin แปลว่าช้าง Myin แปลว่าทหารม้า กับ Ne แปลว่าทหารราบ (เทียบชื่อแม่ทัพพม่าคือ เนเมียวสีหบดี ซึ่งเคยมาตีเมืองไทย)

ตุ้มค่าเปลี่ยนชื่อตัวหมากของพม่าก็เป็นแบบจตุรงค์เสนา คือมี ราชินี มন্ত্রী และม้า รถ คช พล พร้อมบุรุษ การ ยাত্রาของทหารแต่ละตัวก็คล้ายกับของไทย เช่น เม็ด เดิน ตามทิศเฉียงทั้งไปหน้าและกลับหลังครั้งละ 1 ทา โคนเดิน ได้ 5 ทิศ คือตามตาค้างหนึ่ง และตามตาเฉียง 4 แต่ไป ได้ที่ละตา ตัวอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน

หมากรุกมลายู

ชาวมลายูเรียกการเล่นประเภทนี้อยู่ 3 อย่าง ที่เป็น สามัญว่า chatur, chatur (จาโต-ร, จาตุ-ร) ชาวก็ เรียกอย่างเดียวกันแต่ชื่อเล่นเขียน tjatoer คำเหล่านี้ เมื่อพิจารณาแล้วก็มาจาก จตุร ของสันสกฤตนั่นเอง นับ

ว่าใกล้เคียงจตุรงค์เป็นที่สุด อีกชื่อใช้เฉพาะแต่ในวรรณ กติว่า shatranj เขายังว่ารับมาจากภาษาอาหรับ ก็ตรง กับที่เล่ามาแล้วข้างต้น ส่วนภาษาปากเรียก sekak (เสกะ) ซึ่งฟังคล้าย สักก็เป็นคำลง จะ เนื่องด้วยกระดานเป็นรูป อย่างนั้นกระมัง

ตัวหมากมีชื่อดังนี้ ขุนว่า ราชินี เม็ดว่า มंत्री (มนตรี), โคนว่า คาชะ มาจาก คช ของสันสกฤต, ม้าว่า กุกา ซึ่งแปลว่าม้าก็ได้ อีควินก็ได้ เช่น กุการักษิในเรื่อง อิเหนา เรือเรียก rukh (รุก) ตามอิหร่านบ้าง เรียก tir (เตร) ตามอาหรับบ้าง เรียก ปราหุ (เรือ) ซึ่งเป็น คำมลายูแท้ก็มี ส่วนเบี้ยเรียก bidak (บิตะ) ตามอาหรับ เมื่อทำการรุกจะกินขุนก็เตือนให้ระวังตัวว่า sah (สะ จาก shah ของอิหร่าน) บ้าง mat (มัด) บ้าง เมื่อขุนจนกว่า shahmat (ชาห์มัด) แปลว่าราชาตาย

มนตรี ของมลายูมีฐานะสูงสุดคือเดินอย่างไร เดินของ หมากรุกฝรั่ง คช ก็เดินอย่างไรขยับ เมื่อเบี้ยเดินไปสุด กระดานเป็นเบี้ยหงาย เดินเดินทะแยงลงมา 1 ตาก็กลายเป็น มंत्री คช กุกา ตามตาที่ขยับไปหงายนั้น อันต่าง จากของฝรั่งอยู่บ้าง

ชื่อตัวหมากเป็นยาใหญ่คือนำเอาคำสันสกฤต (ราชา มंत्री คช) อิหร่าน (รุก สะ ชาห์มัด) อาหรับ (เตร บิตะ) เข้ามาใช้คลงกัน ที่เป็นภาษามลายูเองแท้ ๆ ก็มี กุกา และ ปราหุ เท่านั้น แต่วิธีเล่นกลับไปเหมือนของ ฝรั่ง แสดงว่ามลายูปรับปรุงการเล่นเป็นยุค ๆ เนื่องด้วย อิทธิพลของต่างชาติที่คบหาสมาคม

คนไทยในบังกะไลเช่นที่สงขลาและนครศรีธรรมราช เคยนิยมเล่นหมากรุกอยู่แบบหนึ่ง ซึ่งมักเรียกกันทั่ว ๆ

เห็นว่ารุกแซก คัวหมากรุกเรียกอย่างของหมากรุกไทย เว้นแต่เม็ดก็ คัวเดียวที่ต่างออกไปคือเรียก "ตรี" วิธีเล่นเหมือนหมากรุกอิตาลี ข้าพเจ้าเองเล่นหมากรุกแซกเป็นมาแต่ยังเด็กๆ เพิ่งหัดหมากรุกไทยเมื่อขึ้นเรียนชั้นมัธยม ชาวไทคงได้การเล่นแบบนี้มาจากมลายูแน่ ซื่อกับบอกอยู่ไต่ๆ ทั้งตัวก็เรียกว่า ตรี นั่นก็ถ่วงมาจาก มนตรี ของเขาอย่างไม่มีปัญหา แต่จะไต่มาแต่ครั้งใดหาทราบไม่ อย่างไรก็ดีชาวญได้กับชาวมลายูนั้นมีอะไรที่พ้องกันอยู่มาก นับตั้งแต่คติความเชื่อดือ อาหารการกิน อาจเนื่องด้วยอยู่ใกล้ชีวิตติดกันตลอดจนการเทครัวด้วย ผู้ที่เล่นหมากรุกแซกเป็นมาก่อน ครั้นมาเล่นหมากรุกไทยก็อาจแผลงเกินโคน และเม็ดตามแบบมลายู ทำให้คู่ต่อสู้จนเอาคือๆ เอาเป็นว่าชาวไทยได้เล่นหมากรุกคล้ายของฝรั่งมานานแล้ว แต่เวลานี้ชักบางตาลงไปมาก

หมากรุกไทย

ทำไมเราจึงเรียกกระบวนการเล่นนี้ว่า หมากรุกพยายามหาเค้าเงื่อนก็ยังไม่รู้ใจ จะว่าเป็นการเล่นที่รุกไปข้างหน้าก็ไม่ถนัด แต่เมื่อถูกถามจะกินขุนแล้วสักกับว่า "รุก" นั้นอาจเป็นมูลกำเนิดก็ได้ ชื่อคัวหมากรุกบางตัวก็ตีความหมายไม่ได้เช่นทำไมเรียกข้างว่า โคน และมนตรีว่าเม็ด ส่วนเบี้ยนั้นมีมูลมาจากการใช้หอยจึกจันเป็นตัวทหารราบ หอยชนิดนี้เคยเป็นเงินมีอัตรา 50 เบี้ยเป็น 1 โสฬส

ไทยเล่นหมากรุกมาแต่เมื่อไร ยังไม่พบเรื่องราวเล่าไว้แต่ประการใด แต่ที่เรียกกราวว่าขุนนั้นอาจบอกอะไรได้บ้าง เพราะแต่เดิมเราเรียกเจ้าบ้านผ่านเมืองว่าขุน เช่นขุนบรมในเรื่องพงศาวดารล้านช้าง ตลอดจนขุนสามชน

เจ้าเมืองจตุตถในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเป็นต้น จึงอาจกำหนดไว้คร่าวๆ ว่า เราเล่นหมากรุกกันมาตั้งแต่ยังแยกกันเป็นบ้านเล็กเมืองน้อย ซึ่งต่างก็มีขุนเป็นท้าวพระยา เราคงเรียกชื่อการเล่นอย่างนี้ว่า จตุรงค์ คัวอีกชื่อหนึ่ง ถ้าไม่ใช่เป็นชื่อเดิม เพราะในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ว่า

บ้านนอร์เข้าแม่	เกลากองค์ อยู่ฤ
ท่งกรดานจตุรงค์มยง	ม่ายม้า
ฤวางสกาลง	ทายบาท
ฤกล่าวคำหลวงอ้า	อ่อนแกล้งเกลากอนนท

ข้าพเจ้าชักสงสัยว่าในสมัยสุโขทัยก็อาจเรียกหมากรุกว่าจตุรงค์เหมือนกัน เพราะในศิลาจารึกหลักที่ 3 ซึ่งทำไว้มหาศักราช 1239 หรือ พ.ศ. 1900 ในรัชกาลพญา-ลิไท และเรียกกันว่าศิลาจารึกนครชุมน์นั้น ด้านที่ 1 คำหนังสือเกือบบริบูรณ์ กล่าวถึงเรื่องที่ระองค์ทรงประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุและปลูกศรีมหาโพธิ์ และเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวกับทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่ แต่ด้านที่ 2 ตัวอักษรลบเลือนมาก อ่านได้ความกระต่อนกระแต่น มีขอบกลอยู่แห่งหนึ่ง ดังนี้

ด้านที่ 2

..... เมื่อกอนนโตกรูสินอนนรูสาตรอ
 อยู่กตสกาจตุรคกท่ายนตรชชชา
 ลลงองขางเนนพริทธิปาสสาต
 ดนบขทวงถว่วนโสญงมกกลว

ฯลฯ

ที่ว่าขอบกลคือบรรทัดที่ 2 ซึ่งไม่ทราบว่าจะตีความอย่างไร หากแยกเป็น สกาจ คำหนึ่งกับ ตรงค์ คำหนึ่ง

ก็เอาความว่ามาแก้ โดยเอาสกาจลับแทน ฉกาจ แต่ถ้าแยกอย่างอื่นเป็น สกา คำหนึ่งกับ จตุรงค์ คำหนึ่ง ก็แสดงว่าในสมัยสุโขทัยเรียกหมากรุกว่า จตุรงค์ มีปัญหาเหลืออยู่ว่าสกากับหมากรุกเป็นศาสตร์หรือไม่ ในข้อนี้ตามความเห็นของข้าพเจ้าก็ว่าเป็น

เราแปล อักษะ หรือ อักขะ ว่า สกาเป็นส่วนมาก เพราะการเล่นประเภทนี้ต้องทอดอักษะก่อนจึงเดิน เช่นในเรื่องพระนลและเรื่องนางกาก็ แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่าการเล่นอักษะของอินเดียในสมัยนั้นเป็นการเล่นทอดเต๋าคลาย สี เท่ง่า ลัก ของจีนหาใช้สกาที่เล่นกันอยู่ในทุกวันนี้ไม่

ในกฎหมายลักษณะวิชาวาทซึ่งตราไว้แต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แปลคำ อักษะ ว่า เล่นเบี้ย เล่นสกา ดังกล่าวไว้ “ที่นี้จักสำแดงเอกอุตติงฆมุสคคิวิวัต 29 ประการ โดยบาปมีในพระธรรมสาส์น ดังนี้ อุกขปฏิจจารูตจกคือลักษณะวิวัตคัยเป็นนักเลงเล่นเบี้ยเล่นสกาเป็นต้นเป็นมูลประการ ๑”

เนื่องจากหมากรุกก็เคยใช้ อักษะ ทอดมาแต่ก่อนเหมือนกัน จึงมีแห่งหนึ่งแปลคำ อักษะ ว่า เล่นหมากรุกและสกา คือในโคลงโลกนิติฉบับกรุงศรีอยุธยา มีทั้งอรรถทั้งแปลดังนี้

อิตฺถิรฺตฺโต สุราจฺจฺโต
 อุกฺขจฺจฺโต จ โย นโร
 ลทฺธิ์ ลทฺธิ์ วินาสฺติ
 ทํ ปฺรามโว มุจฺ (สุตตนิบาต ขุททกนิกาย)

คนโคมากบขู้	พ้องพาด
หมากรุกสะกาสุราบาน	บ่อนเหล่น
บทโคบคัมบันคาล	เสียทรัพย์
จักฉิบหายวายเว้น	สุขร้างแรมโรย

ถึงรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระเอกอัครราชทูต ทรงชำระใหม่ เฉพาะบทนี้เป็น

ชายโคเว่กลับกำ	นารี
เสพสุรายินคิ	บ่อนเหล่น
นกไก่สกาตี	มือค่อ พันนนา
คนคังนี้ฎาเว่น	จากเบ้องฉิบหาย

อักษะ ในสันสกฤตแปลว่าลูกเต๋าคือใช้เล่นการพนัน และรูปเหลี่ยมลูกบาศก์ อักษคาม ว่า ชอบเล่นทอดเต๋าคือ อักษเทวน ว่าการพนัน การทอดเต๋าคือ อักษมุมิว่าบ่อนการพนัน อักษวิทว่าช้ำชองในการพนัน อักษกุส ว่าเสียชวัญในการเล่นทอดเต๋าคือที่เราแปล อักษะ และ อักขะ ว่า เล่นสกาอันเป็นเพียงการสงเคราะห์ หากท่านมุ่งเอาว่าเล่นการพนันเป็นใหญ่

ในสมัยกรุงธนบุรี ตำรับตำราให้สูญหายไปแทบหมด จึงไปรุดเกล้าฯ ให้ประชุมขุนนางผู้เคยรับราชการมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เรียบเรียงตำราขนบธรรมเนียมในราชสำนักขึ้นใหม่ โดยอาศัยความทรงจำมาแต่ในแผ่นดินก่อน ๆ ตำรานี้แบ่งเป็นหมวด ๆ และในจำนวนนี้มีตำราหน้าทิมหากเล็ก กำหนดว่าใครมีหน้าที่อะไร มีความต่อนหน้าว่า

“นายชั้น นายพลพาย พนักงานรวมกัน ชันสรงฝ่าเช็ดพระเศโท..... พันนี้ฝักมะขาม พันนี้ทอง พันนี้แพรว สุหร่าย ทองแดง ดาดชุก พระโอสถสูบ หมากรุก

สภา พระสุพรรณราช”

เห็นได้ว่าทั้งหมากรุกและสกาเป็นราชกีฬาสองพระองค์
เจ้าแผ่นดินอาจทรงเรียกมาทรงตามโอกาส

หมากรุกในวรรณคดี

ในเรื่องราชาธิราช มังมหานรธา เปรียบการทัพศึก
กับหมากรุกว่า เขากินเบี้ย เรือ เม็ด ม้า ไปเกือบหมก
แล้ว ตัวเราเปรียบเหมือนขุน ทานทั้งปวงเหมือนเม็ด ม้า
โค่น เบี้ย เรือ ยังเหลืออยู่น้อยนัก เราเป็นขุนจะออกรบ
กับขุนตัวต่อตัวให้สิ้นฝีมือ

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีแทรกการเล่นหมากรุกไว้หลายเรื่อง เช่นเรื่องควาเมื่อท้าวสีหราชหลงรักนางจันทสุดา แต่เกี่ยวพาราสีอย่างไรๆ นางก็ไม่ปลงใจ ท้าวเธอจึงให้เสนาไปหาหอมเสน่ห์ อำมาตย์ก็ไป “ถึงบ้านหอมคางฟุ้งยั้งแล พอคะเนเวลาสักห้าโมง ได้ยินเสียงคนผู้อยู่หนักหนา เล่นหมากรุกหรือสกาพูดจาโง่ง” ในเรื่องไชยเชษฐ ท้าวสิงหนครเสด็จออก “ว่าขานกิจการนกรเรศ ให้เขมรน้อยเนศร์ทั้งซ้ายขวา พระยารักษ์หนึ่งนึกตรึกตรวรา จะได้ลาภหรือว่าจะได้ทุกข์ แต่ก่อนร้อนชะไรไม่เคยเป็น จะพูดเล่นเจรจาไม่ผาสุก จึงตรัดเรียกกระดานหมากรุก มาทำวงเล่นกับมขุมศรี” ในเรื่องอิเหนาก็มีว่า “ก็ถ้ายันเล่นหมากรุกสนุกสนาน กำลังทั้งหมากกลจนริมกระดาน คัดต๋อคิกอ่านกันวุ่นวาย ที่นั่งมองร้องมาขอข้าที เอาเบี้ยขึ้นอ้อมแล้วทิ้งหงาย ม้ารุกถูกกลาคโค่นคาชุนช้อยเข้าร้ายเห็นพวยแพ”

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ของรัชกาลนี้ บรรยายการเล่นไว้มาก คือตอนราชาภิเษกพระราม สังฆการีไปไปในิมตพระวสิษฐฤาษีมาสวนมนต์

“เมื่อนน ตาไม่เห็นชมชาน พนอนอนคนตาเสียหาเสน หน้าชนเบ ร่มทมิชดไว ตามบุญตามกรรมทำให้แตก นอยหรือเบยหงายมนี้รายรอง จับเรอรุกกลางแรวพลางว่า	พระวสิษฐเล่นหมากรุกสนุกสนาน แพลกลศษสามกระดานทะยานใจ แล้วตั้งเงินเล่นแกมมอใหม่ หยิบแวนตามาใส่เขมรมอง เอามาพนเม็ดผลกกันสอง เขาทำนองต้องกลจนกระมัง ถอนชนตาหาเสนเจ้าเลนม่ง”
--	---

สังฆการีก็เพลินและก็มีมือหนึ่งเหมือนกัน อครนทนต์
เป็นคนเสมอนอกอยู่ไม่ได้ ก็กระโดดเข้าไปแย่งเดินบ้าง
กว่าจะรู้เรื่อง กันว่ามาด้วยกิจ นิมนต์ ก็กิน เวลาเอา การอยู่
คล้าย ๆ กับเมื่อกครั้งนางศรีประจันแต่งงานลูกสาว

“ถึงวัดแกขนุกุฎิรเข้าไป ศรีประจันนั่งไหวแล้วพลาถ
สมการดินหล่งนั่งเล่นหมากรุก สบสนุกจับโค่นเขาโยนทาง
เขากลจะจนที่ตากลาง ศรีประจันร้องคางว่าเจ้าคุณ
ดิฉันมาหมายว่าจะนิมนต์ สมการว่าไม่จนให้หลบชุน
ศรีประจันว่าดิฉันจะทำบุญ สมการว่าเรอจนเข้ารุกจน
เหลือเห็นศรีประจันกลนหัวร่อ จึงตามข้อเนอความตามเหตุผล

มีเรื่องเกร็ดข้ามันตลอดจนภาพล้อเกี่ยวกับการเล่นหมากรุกอยู่มากทั้งของเราและของต่างชาติ ทั้งมีสำนวนโวหารเนื่องจากกีฬาชนิดนี้ที่ใช้กะตักปากอยู่ไม่น้อย เช่นเข้าที่อัปจน

รูปกวีหมากรุก

ตัวหมากรุกในชั้นเดิมคงจะทำเป็นรูปคน เช่น ราชากำเป็นรูปประทับบนแท่น อศวินเป็นรูปทหารม้าถือดาบ และทำด้วยวัสดุมีค่าเช่นงาช้างและพลอยลาย เป็นต้น มีผู้สะสมตัวหมากรุกต่างของชาติต่างๆ ไว้มีอายุไม่ต่ำกว่า 200 ปีมาแล้ว ก็เป็นรูปคนขี่ช้าง ชีมา ที่อุรู แต่ละชาติพลิกแปลงรูปกวีหมากรุกให้เข้ากับเรื่องราวหรือเหตุการณ์สำคัญๆ ของชาติคน เช่นประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามละเว้นการทำรูปคนและสัตว์ เพราะมีบทบัญญัติห้ามไม่ให้นับถือ

(โปรดอ่านต่อหน้า 52)